

De Nederlandse identiteit

Het historiografisch debat ontleed

Tom Monster

6224121

Krugerstraat 29bs te Utrecht

A.J.monster@students.uu.nl

Master thesis

Masterprogramma Geschiedenis van Politiek en Maatschappij

15-8-2022

Begeleiding door Devin Vartija

Woordenaantal: 11345

Abstract

Waar in het verleden ligt de oorsprong van de Nederlandse identiteit? Wat heeft haar creatie teweeggebracht? Onder druk van globalisering, de rol van de Europese unie en de komst van migranten wordt er steeds vaker gegrepen naar het begrip van de 'Nederlandse identiteit', maar wat is een nationale identiteit eigenlijk? De Iers-Montenegrijnse historicus en socioloog Sinisa Malešević heeft getracht de beginselen van het nationale identiteitsconcept in te kaderen en kwam tot de conclusie dat de (door)ontwikkeling van nationale identiteiten berust op een aantal ideologische en organisatorische processen die door sociale organisaties en bewegingen geïnitieerd en in stand gehouden worden. Deze processen beschouwen de natie en haar identiteit echter als een modern fenomeen en product van menselijke wil, terwijl tal van historici bewijs aandragen die het bestaan van nationale sentimenten en identiteiten in vroegmoderne tijden aantonen.

Wanneer we deze de oorsprong van de Nederlandse identiteit vanuit deze verschillende invalshoeken bestuderen, dan lijken beide benaderingen steek te houden. Er zijn verschillende mechanismes die nationale identiteitsformatie faciliteren, al is voor Nederland de gezamenlijke strijd tegen een gedeelde vijand zonder twijfel de grootste aanjager van saamhorigheidsgevoelens geweest. Dit mechanisme heeft zowel in vroegmoderne tijden – gedurende de onafhankelijkheidsoorlog tegen de Spanjaarden – als in moderne tijden – tegen de Franse 'bevrijders' die zich steeds meer als onderdrukkers begonnen te dragen – in grote mate bijgedragen aan de Nederlandse identiteitsformatie. Daarnaast vergroot het de invloed van bepaalde andere mechanismes waardoor de gezamenlijke strijd tegen een gedeelde tegenstander op zowel directe als indirecte wijze heeft bijgedragen aan Nederlandse identiteitsformatie.

Inhoud

Inleiding.....	4
Hoofdstuk 1: Nationalisme, Naties en Nationale identiteiten.....	11
Begrippenkader.....	11
Het historiografisch debat	14
Theoretisch kader	17
Hoofdstuk 2: Oorsprong van de Nederlandse identiteit.....	21
Alomvattende publicaties	21
Centrifugal Ideologization.....	25
Coercive organizational power	28
Micro solidarity	30
Conclusie	35
Literatuurlijst.....	37

Inleiding

De afgelopen jaren is het debat omtrent wat het precies betekent om Nederlander te zijn steeds intensiever gevoerd. Onder druk van globalisering, de rol van de Europese Unie en de komst van migranten wordt er steeds vaker gegrepen naar het begrip van de 'Nederlandse identiteit'. Dit debat kreeg een nationaal podium tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2017, waarbij de Nederlandse identiteit in menig partijprogramma werd benoemd. Dit begrip werd hierbij regelmatig gereduceerd tot pakkende oneliners welke een geromantiseerd en eenzijdig beeld van het verleden presenteerden waar begrippen als vrijheid en gelijkheid te pas en te onpas toegepast werden om bepaalde (politieke) doelen, handelingen, en normen en waarden als inherent Nederlands af te schilderen. Zo is de oorsprong van het Nederlandse beleid omtrent 'moderne' en politiek relevante onderwerpen als abortus en euthanasie – evenals gelijkwaardigheid ongeacht geloof, geslacht en seksuele geaardheid – volgens de VVD direct af te leiden van het Nederlands verleden welke gevormd is door de 'verlichting en liberale tradities'.¹ Dit soort kortzichtige conclusies, gebrek aan enkele vorm van historisch besef, bieden een deterministisch beeld van de Nederlandse geschiedenis.

De politiek treft echter niet volledig blaam. Wie de geschiedenisboeken induikt met de verwachting daar een eenduidige en afgebakende omschrijving van de oorsprong en invulling van de Nederlandse identiteit aan te treffen, zal bedrogen uitkomen. Buiten het feit dat nationale identiteiten constant veranderen en zich niet in statische begrippen laten vangen, zijn er tevens talloze wijzen waarop men de oorsprong van een nationale identiteit kan verklaren en interpreteren, zo ook de Nederlandse. De dominante theorie stelt echter dat naties en nationale identiteiten zijn ontstaan vanuit de diverse nationalistische bewegingen die menig West-Europees land vanaf de late achttiende eeuw periodiek in zijn greep hield. 'It is nationalism which engenders nations', aldus de Brits-Tsjechisch socioloog en antropoloog Ernest Gellner.² Zijn mening is duidelijk: 'Nationalism is not the awakening of nations to self-consciousness: it invents nations where they do not exist.'³ De Britse historicus Eric Hobsbawm deelt de opvattingen van Gellner: 'Nations do not make states and nationalism, but the other way round'. Hij vervolgt zijn betoog door te stellen dat 'the nation is a very recent newcomer in human history [...] it belongs exclusively to a particular, and historically

---

¹ *Zeker Nederland, VVD verkiezingsprogramma 2017-2021*, p.20, geraadpleegd op 7-12-2021 via https://www.vvd.nl/verkiezingsprogramma_s/

² Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford 1983), p.55.

³ Ernest Gellner, *Thought and Change* (London 1964), p.168.

recent period [...] the basic characteristics of the modern nation and everything connected with it is its modernity.’⁴

Het voornaamste bewijsstuk van deze ‘moderniseringstheorie’ is het Frans nationalisme waarvan de kernwaarden vanaf de late achttiende eeuw als een lopend vuurtje door Europa verspreidde. Dit Frans nationalisme was een manifestatie van een nieuwe sociale klasse met een verhoogd monetair en intellectueel vermogen wat door de opkomst van massamedia, wijdverspreid kapitalisme en industrialisatie (oftewel: moderniteit) tot stand was gekomen. Zodoende had modernisering een eroderend effect op de gevestigde sociale structuur tot gevolg wat tevens betekende dat de politieke machtsverhoudingen in twijfel werden getrokken.⁵ De *status quo*, waarin voltallige politieke macht aan een select gezelschap van monarchen en vorsten was toebedeeld, leek niet langer houdbaar. Dit gezelschap genoot met name in Frankrijk van de lusten van het leven, maar deelde niet altijd in de lasten; deze werden dikwijls door het volk gedragen.⁶ Binnen dit systeem werd iemands politieke invloed dus grotendeels bepaald door de plek waar zijn wieg stond, iets wat in de ogen van deze opkomende nieuwe klasse niet langer te rechtvaardigen was. Zij waren van mening dat politieke macht enkel door het volk toegekend en gelegitimeerd kon worden. Het volk resoneerde deze gedachtegang echter niet steevast; men voelde zich destijds voornamelijk verbonden met lokale (de stad) of regionale (de provincie) gemeenschappen waardoor deze oproep om nationale eenheid grotendeels op dove oren viel.⁷ In het streven naar volkssoevereiniteit bleek er dus behoefte aan een gemene deler die alle inwoners van een staat kon binden. Vanuit deze behoefte ontstond de eerste nationalistische beweging in Europa welke een narratief creëerde dat alle inwoners van de Franse staat verbond door selectief gebruik te maken van ‘pre-existing historically inherited proliferation of cultures or cultural wealth, though it uses them very selectively, and it most often transforms them radically’, aldus Gellner.⁸

Naast dat dit narratief het volk met elkaar pogde te verbinden diende het tevens de culturele kloof tussen het ‘gewone’ volk en de ‘uitheemse’ elite te expliceren. Er werden parallellen getrokken met conflicten uit het verleden waar heldhaftige voorvaderen zich wisten te ontdoen van het juk van onderdrukkers. Wanneer zo’n nationalistische narratief erin slaagt om een deel van het volk te mobiliseren -zoals in Frankrijk het geval was- en de *status quo* te verwerpen ontstaat er een ‘cultuur vacuüm’ wat niet gevuld wordt met de gefabriceerde ‘lage’ cultuur van het volk; dit moment wordt

---

⁴ Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge 1992), p.9-10.

⁵ Gellner, *Nations and Nationalism*, p.54-56.

⁶ Sylvia Neely, *A Concise History of the French Revolution* (Lanham 2007), p.32.

⁷ Marieke Meijer Drees, *Patriottisme in de Nederlandse literatuur (ca. 1650-ca. 1750)* De Nieuwe Taalgids 88 (1995), 247-260, p.249.

⁸ Gellner, *Nations and Nationalism*, p.55.

juist gebruikt om een nieuwe breed gedragen 'hoge' cultuurgemeenschap, ofwel natie te fabriceren, welke weliswaar wederom selectief beroep zal doen op de eerder gebruikte volksgeschiedenis.⁹

Deze modernistische verklaring aangaande de oorsprong van nationalisme, naties en nationale identiteiten heeft iets paradoxaals wat de Amerikaanse historicus David Bell als 'the great nationalist paradox' omschrijft: 'No matter how urgently it invokes the past, nationalism has something inescapably paradoxical about it. It makes political claims which take the nation's existence wholly for granted, yet it proposes programs which treat the nation as something yet unbuilt.'¹⁰

Desondanks weet de theorie, welke nationale identiteiten als ontegenzeggelijke creatie van de staat beschouwt op basis van het Franse voorbeeld steek te houden. Daarnaast is de theorie reeds veelvuldig gebruikt als verklaring voor de opkomst van diverse andere Europese naties en nationale identiteiten.

Ook de opkomst van een Nederlandse identiteit lijkt ogenschijnlijk te verklaren middels dit gedachtegoed. Nederland kent een tumultueuze en unieke geschiedenis die desalniettemin rond de late achttiende eeuw parallellen vertoont met de hierboven beschreven ontwikkelingen die in Frankrijk plaatsvonden. Ook Nederland kende een beweging welke naar eigen zeggen pogde 'het stadhouderlijke despotismus te vernietigen'¹¹ en de 'een- en ondeelbaarheid van de samenleving' te bevorderen.¹² Deze beweging deed tevens een beroep op de 'Bataafse mythe', een oorsprongsmythe die in de vroege zeventiende eeuw populariteit verwierf door te stellen dat de bewoners van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden directe nazaten waren van de Bataven die in het jaar 69 in opstand kwamen tegen het tirannieke Romeinse bewind waaronder zij leefden.

Hoewel deze inspanningen uiteindelijk hebben geleid tot de creatie van een democratische volksvergadering, welke de politieke en nationale eenwording van Nederland heeft bevorderd door onder meer een constitutie op te stellen en standaardisering van taal, onderwijs en een nationaal belastingstelsel door te voeren, lijkt het Nederlandse voorbeeld ook delen van de modernistische theorie te ondermijnen.¹³ Zo ontstond er klaarblijkelijk een nationalistische beweging in een Republiek met een decentraal machtssysteem van autonome gewesten en stadhouders. Zodoende kan beargumenteerd worden dat het de Nederlandse natie was die de moderne gecentraliseerde Nederlandse staat op een later moment heeft gecreëerd, een zienswijze die niet strookt met de

---

⁹ Ibidem, p.54-57.

¹⁰ David Bell, *The Cult of the Nation in France: Invention Nationalism, 1680-1800* (Cambridge Massachusetts 2001), p.5.

¹¹ Joost Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795* (Nijmegen 2003), p.344.

¹² Rosendaal, *Bataven!*, p.528.

¹³ Joost Kloek en Wijnand Mijnhardt, *1800: Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001), p.436.

modernistische opvattingen. Daarnaast verwierf de Bataafse mythe tweehonderd jaar eerder al nationale faam toen deze werd gebruikt om de soevereiniteitsclaim van de gewesten en haar inwoners kracht bij te zetten toen deze werd bedreigd door het Spaanse rijk.¹⁴ Als deze mythe de inwoners van de republiek wist te mobiliseren en verbinden in de gezamenlijke strijd tegen het quasi-absolutistische oranjebeleid, dan is het niet onaannemelijk dat het een soortgelijk effect had in de onafhankelijkheidsstrijd tegen de Spaanse onderdrukkers.

Dat de holistische benadering van het modernistisch gedachtegoed in bepaalde gevallen te weerleggen is wist de Amerikaanse socioloog Rogers Brubaker in zijn *"Citizenship and Nationhood in France and Germany"* (1999) op overtuigende wijze aan te tonen. Hierin legt hij uit hoe de Fransen zichzelf in geografische termen definiëren doordat het land werd gecreëerd door de staat welke vervolgens een natie produceerde; Duitsers definieerden zichzelf daarentegen op basis van ethniciteit in de vorm van een 'community of descent' met een gedeelde taal waar een staat uiteindelijk uit voortvloeide.¹⁵ Beide landen kennen wij tegenwoordig als natiestaat, maar deze status hebben zij op tegenovergestelde wijze bereikt. Daarnaast construeerden zij de natie op verschillende wijze: waar de Fransen iedereen binnen een bepaald gebied als onderdeel van de natie beschouwden, werd lidmaatschap van de Duitse natie bepaald op basis van etnische en culturele eigenschappen.¹⁶ De natie was voor de Duitsers dan ook geen politiek concept: 'This prepolitical German nation, this nation in search of a state, was conceived not as the bearer of universal political values, but as an organic cultural, linguistic, or racial community.'¹⁷

Hoewel nationale identiteiten binnen het dominante discours doorgaans als producten van menselijke wil worden beschouwd is inmiddels echter duidelijk geworden dat deze vlieger niet altijd op gaat. Hoewel de moderniseringstheorie op menig land van toepassing is, lijkt het andere en eerdere expressies die de existentie van een natie of nationale identiteit aantonen niet op waarde te schatten. Wie een korte blik op de Nederlandse historiografie werpt, zal zien dat ook hier geen consensus bestaat over de oorsprong van de Nederlandse identiteit. Desondanks wordt het publiek discours haast overspoeld met interpretaties van de Nederlandse identiteit die als ondubbelzinnig worden gepresenteerd en enige vorm van nuance achterwege laten. Waar de VVD een beroep doet op de Nederlandse identiteit ter verantwoording van progressieve beleidsstukken, worden diezelfde

---

¹⁴ István Bejczy, *Drie humanisten en een mythe. De betekenis van Erasmus, Aurelius en Geldenhouwer voor de Bataafse kwestie*, Tijdschrift voor Geschiedenis 109 (1996) 1, 467-484, p.468-469.

¹⁵ Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (Cambridge Massachusetts 1999), p.15.

¹⁶ Brubaker, *Citizenship*, p.5.

¹⁷ Ibidem, p.1.

beleidsstukken door de PVV juist vaak afgeschilderd als aanval op de Nederlandse identiteit.¹⁸ Om deze redenen zou een evaluatie van het historiografisch debat omtrent het ontstaan van de Nederlandse identiteit een interessant en maatschappelijk waardevol perspectief kunnen bieden. Met dit doel in het achterhoofd is de volgende onderzoeksvraag opgesteld: *hoe wordt de oorsprong van de Nederlandse identiteit omschreven binnen de Nederlandse identiteitshistoriografie?*

Hoewel de inmiddels welbekende term ‘modernistisch’ naar een bepaalde tijdsperiode verwijst, poot dit onderzoek niet te expliceren waar in de geschiedenis van Nederland de aanvangsdatum van zijn identiteit ligt. Het doel is om te achterhalen welke mechanismes de opkomst van een Nederlandse identiteit hebben gefaciliteerd, periodisering daargelaten, in de hoop dat dit de lezer in staat stelt om beweringen aangaande de Nederlandse identiteit op waarde te kunnen schatten. Het onderzoek kan uiteraard interessante inzichten opleveren voor het overkoepelende debat aangaande de ‘leeftijd’ van nationale identiteiten, maar dit dient enkel als bijvangst te worden gezien.

Theoretisch kader

Toen de Britse historicus Adrian Hastings in 1999 de huidige stand van zaken omtrent het historiografisch debat aangaande de oorsprong van nationale identiteiten opsomde, concludeerde hij dat ‘the key issue at the heart of our schism lies in the date of commencement’.¹⁹ Dit is nog steeds het geval, ook binnen de Nederlandse historiografie. Inmiddels is duidelijk geworden dat deze dichotomie in stand wordt gehouden doordat er geen consensus is over de exacte mechanismes waaruit een nationale identiteit kan voortvloeien. Waar modernisten de opkomst van massamedia, wijdverspreid kapitalisme, industrialisatie en democratisering doorgaans als katalysator van nationale identiteitsformatie zien, pogen diverse andere historici deze visie te verbreden door aan te tonen dat zaken als een gedeelde taal, religie en een gezamenlijke strijd tegen een gedeelde vijand hier ook een significante bijdrage aan kunnen leveren.

Bovenstaande mechanismes zijn slechts een greep uit een breed scala van onderwerpen die door historici als invloedrijk worden gezien. Daarnaast functioneren veel mechanismes als overkoepelend thema die veel opzichzelfstaande onderwerpen met elkaar verbindt. Zo omvat het thema ‘massamedia’ onderwerpen als toenemende geletterdheid, betere communicatiesystemen en een toename van verbindende symboliek; allen factoren die nationale identiteitsontwikkeling van een impuls kunnen voorzien. De omvang van dit onderzoek leent zich echter niet voor een analyse van

---

¹⁸ Maaïke van Houten, *Elke partij scheidt haar eigen Nederlander* (27 januari 2017), Trouw, geraadpleegd op 24-1-2022 via <https://www.trouw.nl/nieuws/elke-partij-scheidt-haar-eigen-nederlander~beb8ef2f/>

¹⁹ Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism* (Cambridge 1999), p.9.

elke publicatie die de oorsprong van de Nederlandse identiteit betuigt te verklaren. Zodoende zal er een selectie gemaakt moeten worden van de te bestuderen mechanismes. Binnen dit selectieproces zal de theorie van de Iers-Montenegrijnse historicus en socioloog Sinisa Malesevic leidend zijn. In *“Do National Identities Exist?”* (2017) ontleedt Malesevic het nationale identiteitsconcept om zo te achterhalen welke mechanismes van belang zijn voor de (door)ontwikkeling van een nationale identiteit. De diverse mechanismes schaaft hij onder een van drie categorieën: ‘centrifugal ideologization’, ‘coercive organizational power’ en ‘micro solidarity’.²⁰

De exacte invulling van Malesevic’ categorisering zal in het eerste hoofdstuk verder toegelicht worden. De benaming onthult echter al dat Malesevic zich bij het modernistisch gedachtegoed aansluit. Desalniettemin biedt het een goed uitgangspunt aangezien hij zich in deze publicatie specifiek op het nationale identiteitsfenomeen richt, een fenomeen wat binnen dit gedachtegoed doorgaans in het verlengde van nationalisme wordt behandeld. Malesevic benoemt daarentegen niet op lichtzinnige wijze een aantal relevante mechanismes zoals vaak het geval is; het zijn juist de mechanismes die het voortouw nemen binnen zijn publicatie. Om de doelstelling van dit onderzoek te behalen zal zijn raamwerk echter aangevuld moeten worden met relevante mechanismes die modernisten vaak over het hoofd zien. Op basis van het vooronderzoek zijn een aantal van dit soort mechanismes geselecteerd. In het eerste hoofdstuk zal geëxpliceerd worden welke exacte mechanismes dit zijn alvorens deze onder de drie overkoepelde categorieën geschaard zullen worden. Tot slot zal het eerste hoofdstuk gebruikt worden om de ontwikkeling van het historiografisch debat vanaf zijn creatie tot het heden in kaart te brengen en te expliceren hoe de begrippen nationalisme, natie en nationale identiteit doorgaans en specifiek binnen dit onderzoek gedefinieerd worden.

In het tweede hoofdstuk zal het historiografisch debat uiteengezet worden. De drie verschillende categorieën met bijbehorende mechanismes zullen achtereenvolgens behandeld worden. Historische bronnen zullen geselecteerd worden middels een aantal criteria. Het lijkt wellicht vanzelfsprekend, maar bruikbare bronnen zullen zich kenmerken door hun toespitsing op de Nederlandse identiteit. Bronnen die dit onderwerp in het verlengde van nationalisme of tussen neus en lippen door behandelen zullen niet geselecteerd worden. Er zullen dan ook enkel publicaties waarbij de Nederlandse identiteit het primaire onderzoeksonderwerp vormt geselecteerd worden. Daarnaast wordt een gezonde balans tussen binnen- en buitenlandse bronnen nagestreefd. Historici die niet zijn opgegroeid binnen de Nederlandse natie en identiteit zullen deze vanuit een ander perspectief bestuderen en evalueren.

---

²⁰ Sinisa Malesevic, *Do National Identities Exist?*, *Social Space Journal* 7 (2017) 1, 1-20, p.6.

Tot slot zal rekening gehouden worden met de publicatiedatum. Zoals het eerste hoofdstuk zal uitwijzen is het contemporaine historiografisch debat rond de jaren tachtig van de vorige eeuw gevormd. Deze periode was getuige van een aantal invloedrijke publicaties die het landschap van nationalisbestudies hebben gevormd en hierbinnen nog steeds de boventoon voeren. Om deze reden zullen oudere bronnen niet meegenomen worden in dit onderzoek. De oudste geschiedschrijving omtrent de Nederlandse identiteit dateert van de late vijftiende eeuw,²¹ en het incorporeren van deze eerdere vormen van geschiedschrijving zou simpelweg de omvang van dit onderzoek overstijgen. Na afronding van dit tweede hoofdstuk zal een conclusie volgen waarin de opgedane kennis en de impact van dit onderzoek besproken zullen worden.

---

²¹ Sociaal en Cultureel Planbureau, *Geschiedenis - Denkend aan Nederland: Sociaal en Cultureel Rapport 2019*, Publieksmagazine, p.10, geraadpleegd op 6-12-2021 via <https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/06/26/denkend-aan-nederland>

Hoofdstuk 1: Nationalisme, Naties en Nationale identiteiten

Als je een doorsnee Nederlander vraagt om het begrip ‘nationalisme’ te duiden zullen er waarschijnlijk negatieve connotaties als xenofobie en superioriteitsdenken volgen die deze ideologische beweging als een achterhaalde vorm van denken wegzetten. Deze sentimenten zijn een weerspiegeling van de contemporaine verslaggeving van nationalisme. Een zoekopdracht op de website van de Nederlandse Omroep Stichting (NOS) leert ons dat er recentelijk ‘duizenden Israëliische nationalist’ door Oost-Jeruzalem marcheerden en teksten als ‘dood aan de Arabieren’ scandeerden²² en dat geweld tussen hindoe-nationalisten en moslims de verhoudingen in India verder op scherp hebben gezet.²³ Waar nationalisme 200 jaar geleden nog bijdroeg aan politieke en nationale eenwording stelt de Nederlandse socioloog Willem Schinkel dat het zich tegenwoordig tevens door regressie kan kenmerken,²⁴ iets wat recentelijk nog werd herbevestigd toen het hooggerechtshof van de Verenigde Staten de federale bescherming van het recht op abortus ophief, tot grote vreugde van de opkomende ‘Christian nationalism’ beweging welke inmiddels ook steun vindt bij federale volksvertegenwoordigers.²⁵

Nationalisme, naties en nationale identiteiten zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Aangezien dit onderzoek naar maatschappelijke relevantie ambieert, is het van belang om te expliceren dat de hedendaagse opvatting van nationalisme als polariserend medium geen uitputtende definitie is. Het eerste deel van dit hoofdstuk zal dan ook aandacht besteden aan de ontstaansgeschiedenis van nationalisme, de doelen die het destijds diende en hoe het samen met de ‘natie’ en ‘nationale identiteit’ concepten binnen dit onderzoek gedefinieerd zal worden. Vervolgens zal onderzocht worden hoe het historiografisch debat wat binnen dit onderzoek onder de loep ligt is ontstaan en gevormd waarna geëxpliciteerd zal worden welke mechanismes aangaande nationale identiteitsformatie binnen dit onderzoek leidend zullen zijn.

Begrippenkader

De dialoog over de oorsprong van naties en nationalisme kan gezien de stabiele stroom van conflicterende publicaties terecht als een debat omschreven worden. De notie dat nationalisme als politieke ideologie een modern fenomeen is, vindt echter minder tegenspraak. De Amerikaanse

---

²² NOS Nieuws, *Nationalisten houden mars door Oost-Jeruzalem, gewonden bij botsingen Westoever*, NOS (versie 29 mei 2022), geraadpleegd via <https://nos.nl/artikel/2430661-nationalisten-houden-mars-door-oost-jeruzalem-gewonden-bij-botsingen-westoever>

²³ NOS Nieuws, *Doden bij geweld tussen hindoes en moslims in India*, NOS (versie 11 juni 2022), geraadpleegd via <https://nos.nl/artikel/2432339-doden-bij-geweld-tussen-hindoes-en-moslims-in-india>

²⁴ Willem Schinkel, *Naar een Kritisch Nationalisme*, Sociale Vraagstukken (versie 19 april 2012), geraadpleegd via <https://www.socialevraagstukken.nl/naar-een-kritisch-nationalisme/>

²⁵ Katherine Stewart, *Christian Nationalists Are Excited About What Comes Next*, The New York Times (5 juli 2022)

Onafhankelijkheidsoorlog en de Franse Revolutie worden doorgaans als bakermat van deze beweging gezien, al gaat de academische belangstelling voornamelijk uit naar laatstgenoemde vanwege de invloed die de Franse revolutie had op de nabijgelegen Europese maatschappijen waarvan velen in de daaropvolgende decennia soortgelijke veranderingen door zouden maken. Hoewel de Franse revolutionairen geïnspireerd waren geworden door de evenementen die zich aan de andere kant van de Atlantische oceaan hadden voltrokken, zoals blijkt uit de overeenkomsten tussen de Amerikaanse "*Declaration of Independence*" (1776) en de Franse "*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*" (1789), gebeurde deze evenementen onder dusdanig unieke omstandigheden dat het binnen nationalismestudies als een 'outlier' beschouwd kan worden.

Dat de eerste nationalistische bewegingen zich kenmerkten door hun natievormende en verbindende werking wordt onderstreept door de eerder benoemde Amerikaanse historicus David Bell. In "*The cult of the nation in France: inventing nationalism, 1680-1800*" (2001) haalt hij een speech van de gematigde Franse revolutionair Jean-Paul Rabaut aan. Er wordt over onderwijs gesproken en op zijn beurt stelt Rabaut een aantal ingrijpende veranderingen voor daar hij van mening is dat 'we must, absolutely, renew the present generation while forging the generation to come'.²⁶ Hij verklaart dat 'we must make of the French a new people' waarvoor hij een 'infallible means of transmitting, constantly and immediately, to all the French at once, the same uniform ideas' vereist.²⁷ Om deze 'revolution in heads and hearts' te realiseren stelt Rabaut voor om het Franse volk te onderwerpen aan een ellenlange lijst van plichten zoals diverse maatschappelijke diensten, de studie van politieke teksten en patriottische liederen evenals de viering van nieuwe feestdagen, festival en parades.²⁸

Rabauts proposities markeren volgens Bell het historische moment dat er voor het eerst van Frans nationalisme gesproken kon worden. Hij stelt dat de Franse geschiedenis weliswaar talrijke expressies van nationale *sentimenten* bevat, maar nationalisme gaat volgens Bell verder dan simpelweg sentimenten: 'nationalism is a political program which has as its goal not merely to praise, or defend, or strengthen a nation, but actively to construct one, casting its human raw material into a fundamentally new form.'²⁹ Hiermee beweert hij niet dat naties een modern concept zijn. Integendeel, het begrip 'natie' kent een lange geschiedenis volgens Bell, daar hij beweert dat het volgens Europese gebruiken normaliter juist werd gezien als een natuurlijk verschijnsel en een gebruikelijke manier om menselijke relaties te structureren.³⁰ Maar in de achttiende eeuw vindt er

---

²⁶ Bell, *The Cult*, p.2.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, p.3.

³⁰ Bell, *The Cult*, p.5.

een omslag plaats waardoor naties niet langer worden gezien als natuurlijk verschijnsel, maar als product van menselijke wil.³¹ Woorden uit de memoires van de Italiaanse senator Massimo d’Azeglio, een invloedrijke politicus die nauw betrokken was bij de unificatie van Italië, omschrijven Bells concept van nationalisme wellicht het best: ‘We have made Italy. Now we must make Italians.’³²

Dat nationalisme uniformiteit en saamhorigheid poogde te bevorderen, ook op politiek gebied, blijkt tevens uit Tom Nairns omschrijving van het begrip. In *“The Break-Up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism”* (2015) omschrijft de Schotse politicoloog de opkomst van modern nationalisme als ‘the political baptism of the lower classes’ en als katalysator voor de omslag die nationaliteit tot centrale en formatie factor zou verheven.³³ Om deze reden ‘nationalist movements have been invariably populist in outlook and sought to induct lower classes into political life.’³⁴ Ook Anthony Smith, de befaamde Britse historicus die tussen 1971 en 2013 alle mogelijke posities binnen het historiografisch debat in kaart heeft gebracht, omschrijft nationalisme als een ideologische beweging met bepaalde morele en politieke doeleinden die voornamelijk het streven naar vrije, verenigde en karakteristieke naties poogt te realiseren.³⁵ Hoewel nationalistische bewegingen meerdere vormen aan kunnen nemen stelt Smith in zijn zwanenzang publicatie *“The Nation made real: Art and National Identity in Western Europe, 1600-1850”* (2013) dat er vanuit deze verscheidenheid een ‘core doctrine’ te destilleren valt waarvan hij de dogma’s als volgt definieert:³⁶

- 1) De wereld bestaat uit naties met elk een eigen karakter, geschiedenis en lotsbestemming
- 2) Politieke macht kan enkel en alleen door de natie toegekend en gelegitimeerd worden
- 3) Geen enkele loyaliteit overstijgt de loyaliteit aan de natie
- 4) Om werkelijk vrij te kunnen zijn moet een individu tot een natie behoren
- 5) Elke natie heeft een onontkoombaar recht op volledige autonomie en zelfexpressie
- 6) Wereldvrede en -gerechtigheid vereisen een wereld bestaande uit autonome naties

Smiths definiëring van nationalisme beschouwt naties als tijdloos doch kneedbaar, een genuanceerde positie die hij in zijn extensieve evaluatie van het historiografisch debat omtrent nationalisme, naties en nationale identiteiten meermaals heeft geïtereerd. De ‘natie’ omschrijft hij verder als een vrij abstract fenomeen, ver verwijderd van de bedenkingen en bezigheden van

---

³¹ Ibidem.

³² Charles Killinger, *The history of Italy* (Westport, 2002), p.1.

³³ Tom Nairn, *The Break-up of Britain: crisis and neo-nationalism* (Illinois, 2015), p.27.

³⁴ Nairn, *Break-up*, p.27.

³⁵ Anthony Smith, *The Nation made real: Art and National Identity in Western Europe, 1600-1850* (Oxford 2013), p.7.

³⁶ Smith, *The Nation made real*, p.7.

individuen. Zijn omschrijving van naties als een 'named and self-defined human community' wiens leden gedeelde mythes, herinneringen, symbolen, waarden en tradities cultiveren en 'reside in and identify with an historic homeland' met bijbehorende cultuur, gebruiken en wetten lijkt echter wel in stand gehouden te worden door zowel collectieve acties als die van individuen.³⁷ Smiths definiëring van het 'nationale identiteit' concept ligt in het verlengde hiervan, al wordt dit in minder statische termen beschreven. Hij spreekt van de 'reproduction and continuous reinterpretation of the pattern of values, memories, myths, symbols, and traditions that compose the distinctive heritage of the nation, and the identification by individual members with that pattern and heritage.'³⁸ Het laatste punt aangaande de identificatie met het nationaal erfgoed, ofwel de bewustwording hiervan, vormt een centraal discussiepunt binnen het historiografisch debat. Het valt niet te ontkennen dat de nationalistische bewegingen van de achttiende en negentiende eeuw de identificatie met en bewustwording van de natie en haar identiteit hebben aangespoord, maar er bestaat zeker onenigheid over de waarde die toegekend kan worden aan eerdere uitingen die het bestaan van een erkende nationale identiteit beamen.

Binnen dit onderzoek zal Smiths genuanceerde definiëring van nationalisme, naties en nationale identiteiten gehanteerd worden. Hij stond aan de grondslag van het historiografisch debat in de jaren tachtig van de vorige eeuw en heeft het als academicus op diverse wijzen beïnvloed gedurende een ruim veertig jaar durende periode welke hij afsloot als Emeritus hoogleraar Nationalisme en Etniciteit aan de London School of Economics. Welke ontwikkelingen het debat precies heeft doorgemaakt zal hieronder geëxpliceerd worden.

Het historiografisch debat

Reeds is duidelijk geworden dat de 'moderniseringstheorie' de boventoon voert in het historiografisch debat aangaande de oorsprong van nationalisme, naties en nationale identiteiten. Het was de Amerikaanse filosoof en historicus Hans Kohn die het concept van nationalisme tot wetenschappelijk onderzoeksobject verhef en het in zijn "*The Idea of Nationalism: A study in Its Origins and Background*" (1944) in verband bracht met modernisering. Dit concept werd in de daaropvolgende decennia verder uitgewerkt door onder andere de Britse historicus Elie Kedourie die Kohn's definitie van nationalisme als 19-eeuwse politieke ideologie doorontwikkelde. De hoogtij van het modernistisch gedachtegoed kwam echter pas in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Deze periode zag een intensivering van nationalismestudies, en het discours wat destijds

---

³⁷ Ibidem, p.6-7.

³⁸ Ibidem, p.7.

werd gecreëerd bracht de opkomst van natiestaten, nationale identiteiten en nationalisme op innovatieve en overtuigende wijze in verband met modernisering.

Een van de meest invloedrijke publicaties betreft *"The Invention of Tradition"* (1983) van de Britse historici Eric Hobsbawm en Terence Ranger. In deze bundeling van essays introduceren Hobsbawm en Ranger het 'invented traditions' concept welke eerstgenoemde omschrijft als 'a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of a ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past.'³⁹ Hoewel invented traditions geen tijdsgebonden fenomeen zijn stelt Hobsbawm dat 'we should expect it to occur more frequently when a rapid transformation of society weakens or destroys the social patterns for which 'old' traditions had been designed'.⁴⁰

Modernisering had een ontwrichtend effect op de sociale structuur, waardoor het als een soort voedingsbodem voor invented traditions fungeerde. Daarnaast zorgt het creëren van tradities voor saamhorigheid en binding binnen een groep, waardoor dit voor de opkomende nationalistische bewegingen en natiestaten in de negentiende en twintigste eeuw een waardevol middel bleek.⁴¹ Uit *"The Invention of Tradition"* valt dus op te maken dat een deel van de contemporaine cultuur, symbolen en tradities van een natiestaat niet archaisch maar moderne, politiek gemotiveerde creaties zijn. Deze gedachtegang steunde de notie dat naties en nationale identiteiten creaties van de nationalistische staat zijn, en zodoende als modern fenomeen gezien dienen te worden.

De Ierse politicoloog Benedict Anderson deelde in *"Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism"* (1983) tevens spraakmakende opvattingen over de oorsprong van nationalisme, naties en nationale identiteiten. Anderson beschouwt naties als 'imagined communities' aangezien een gemeenschap van aanzienlijk formaat wel gedeeltelijk in de verbeelding moet bestaan gezien de leden elkaar niet allemaal kennen. Nationalisme spoorde de creatie van deze 'verbeelde gemeenschappen' aan en werd op zijn beurt mogelijk gemaakt door de destabilisatie van de *status quo*. Hij crediteert de 'standaard' elementen van het moderniseringsbegrip als aanstichter, al verruimt hij de prioritering van industrialisatie voor een focus op de gevolgen van de verlichting en 'the revolutionary vernacularizing thrust of capitalism', ook wel 'print-capitalism' genoemd, wat een communicatierevolutie tot gevolg had.⁴² De massaproductie

---

³⁹ Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983), p.1.

⁴⁰ Hobsbawm, *Invention*, p.4.

⁴¹ Ibidem, p.6.

⁴² Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London 1983), p.36.

van geschriften erodeerde de *status quo* en verbond mensen met elkaar wat de creatie van 'imagined communities' mogelijk maakte.⁴³

De eerder benoemde Brits-Tsjechisch socioloog en antropoloog Ernest Gellner bouwde in "*Nations and Nationalism*" (1983) verder op zijn antropologische benadering die hij in "*Thought and Change*" (1964) had geïntroduceerd. Hij legt de focus op de transitie van pre-industriële naar industriële maatschappij door te stellen dat nationalistische sentimenten voor deze transitie simpelweg niet mogelijk waren doordat de maatschappij gekenmerkt werd door scherpe verdelingen op politiek, economisch en cultureel gebied. Behoeftes noch middelen waren aanwezig om deze kloof te overbruggen, aldus Gellner. Dit betoog heeft samen met die van Hobsbawm en Anderson bijgedragen aan de dominante positie die de moderniseringstheorie sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw heeft ingenomen binnen het historiografisch debat.

Kort voor de influx van modernistische publicaties werd er door de Britse historicus en politicoloog Hugh Seton-Watson nog een overtuigend wederwoord geboden in zijn "*Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the politics of Nationalism*" (1977). Hierin steunt hij de notie dat nationalisme een modern fenomeen betaamt en de creatie van bepaalde naties heeft gefaciliteerd, echter stelt hij dat deze gedachtegang niet op elke natie van toepassing is. Zo zijn er volgens Seton-Watson 'nieuwe' en 'oude' naties, waarvan laatstgenoemde al in het bezit waren van een nationaal bewustzijn en identiteit voordat nationalisme zijn intrede maakte: 'The process of formation of national identity and national consciousness among the old nations was slow and obscure. It was a spontaneous process, not willed by any one, though there were great events which in certain cases clearly accelerated it.'⁴⁴ "*Nations and States*" was de culminatie van Seton-Watson's decennialange interesse in nationalismestudies en werd positief ontvangen. Desondanks voert het modernistisch gedachtegoed nog steeds de boventoon in het debat. Publicaties die andere mechanismes prioriteren worden niet altijd op gelijke voet behandeld, aldus de Nederlandse historicus Robert Stein. Hij omschrijft de dynamiek binnen het historiografisch debat als volgt: 'Medievalists and early modernists who work on identity formation are treated like young children at an adult evening party, who can be allowed to introduce themselves briefly before the main business of the evening gets under way.'⁴⁵

---

⁴³ Anderson, *Imagined Communities*, p.31.

⁴⁴ Hugh Seton-Watson, *Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the politics of Nationalism* (Oxfordshire 1977), p.8.

⁴⁵ Robert Stein, *Introduction*, in: Robert Stein en Judith Pollmann (red.), *Networks, regions and nations: shaping identities in the Low Countries, 1300-1650* (Leiden 2010) 1-18, p.5.

Opvallend is dat het modernistisch gedachtegoed pas rond de eeuwwisseling voet aan wal kreeg in Nederland. Eerdere publicaties behorende tot het historiografisch debat aangaande de oorsprong van de Nederlandse identiteit, onderzochten veelal of er ten tijde van de Republiek al gesproken kon worden van een collectieve Nederlandse identiteit die die van de individuele gewesten oversteeg. Deze collectie bevat veelal losse observaties die deze stelling op diverse wijzen ontkrachten of verdedigen. Het is lastig om eenduidig vast te stellen waarom het modernistisch gedachtegoed verlaat zijn intrede maakte. Een mogelijke verklaring is dat de Nederlandse identiteit rond de eeuwwisseling in opspraak kwam doordat de politicus Pim Fortuyn luidkeels protesteerde tegen 'de islamisering van de Nederlandse cultuur en identiteit', een angst die sinds de aanvallen op het World Trade Center in New York in 2001 degelijk voeten aan de grond kreeg in Nederland. Fortuyns deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen van 2002 hield het land in zijn greep, en ondanks dat hij 9 dagen voor de verkiezingen werd vermoord, behaalde zijn partij 'Lijst Pim Fortuyn' 26 zetels tijdens hun eerste verkiezingsdeelname, iets wat een nieuwe partij nooit eerder was gelukt. De Nederlandse identiteit bleef na Fortuyns dood echter een veelbesproken onderwerp dankzij actoren als de (in 2004 vermoordde) regisseur Theo van Gogh en Geert Wilders die in 2005 zich van de VVD afsplitste om de PVV op te richten.

Theoretisch kader

De ontstaansgeschiedenis van nationalisme en het historiografisch debat zijn reeds besproken. Wat resteert is een selectieproces van mechanismes aangaande nationale identiteitsformatie. De nationale identiteitsformatietheorie van de Iers-Montenegrijnse historicus en socioloog Sinisa Malesevic zal leidend zijn binnen dit proces. Deze theorie benadert identiteitsformatie vanuit het modernistische perspectief en heeft zodoende enkel oog voor mechanismes die binnen dit kader passen. Om deze reden zal de theorie van Malesevic uitgebreid worden middels een gedegen analyse van een aantal vooraanstaande publicaties die tegen het modernistisch gedachtegoed indruisen. Hieruit zullen de meest geapprecieerde mechanismes gedestilleerd worden om hier het kader vervolgens mee uit te breiden.

Malesevic schaaft de diverse mechanismes onder drie categorieën: 'Centrifugal ideologization', 'coercive organizational power' en 'micro solidarity'. Malesevic is van mening dat een standvastige nationale identiteit het resultaat van 'long term structural development' is en beschouwt deze drie categorieën als vitale onderdelen hiervan.⁴⁶ De eerste categorie, centrifugal ideologization, functioneert als een ideologische lijm die de heterogene individuen in een natie met elkaar verbindt. Hij omschrijft het als een 'mass scale structural and historical phenomenon through which social

---

⁴⁶ Malesevic, *National identities*, p.16.

organisations project and temporarily forge a degree of ideological unity out of complex diversities that inevitably characterize all such large entities'.⁴⁷ Middels centrifugal ideologization poogt een natiestaat de verschillen tussen haar inwoners als het ware onder het tapijt te vegen door een steekhoudend beeld van maatschappelijke homogeniteit te promoten. Zodoende zijn contemporaine expressies van de Nederlandse identiteit in werkelijkheid een product van specifieke ideologische processen volgens Malesevic. De mechanismes die deze ontwikkeling mogelijk hebben gemaakt zijn onderwijssystemen, massamedia, nationale legers, de verzorgingsstaat die de voorwaarden voor burgerschap aanscherpt en de gestage uitbreiding van nationale burgerschapsrechten zelve.⁴⁸

De tweede categorie, coercive organizational power, beslaat 'an ongoing structural process that involves constant increase in the organizational capacity for coercion and ability to pacify the social realm under organization's control'.⁴⁹ Dit proces maakte met de landbouwrevolutie zijn intrede, maar heeft in de afgelopen tweehonderdvijftig jaar ongekende ontwikkelingen doorgemaakt aangezien moderne staten een behoorlijk organisatorisch vermogen nodig hebben om hun machtspositie en de gewenste sociale orde te handhaven.⁵⁰ Monopolies op taxatie en wetgeving, evenals significante invloed op de economie, cultuur, politiek en welvaart van burgers; deze enorme organisatorische en 'dwingende' capaciteiten, gerechtvaardigd middels de notie van volkssoevereiniteit wat door nationalisme tot stand is gekomen, stelt natiestaten in staat 'to enact and maintain a specific interpretation of social reality codified as 'the national identity''.⁵¹ De nationale identiteit wordt (on)bewust in stand gehouden door de vele organisaties die een natiestaat voortbrengt aangezien deze een bepaalde taak uitvoeren die het voortbestaan en de expansie van de natiestaat borgen. Mechanismes die dit proces in stand houden zijn het eerder benoemde recht op taxatie en wetgeving, maar ook de productie en viering van nationale symbolen, tradities en feestdagen zijn onder coercive organizational power te scharen.⁵²

De derde en laatste categorie, micro solidarity, betreft het proces van 'framing micro solidarity as national identity'. Malesevic stelt dat 'despite two and a half centuries of intense nationalist socialization nationhood is still not universally accepted as the primary source of one's emotional bond'.⁵³ Men hecht nog altijd meer waarde aan de band die ze hebben met familieleden, vrienden

---

⁴⁷ Ibidem, p.8.

⁴⁸ Ibidem, p.8-9.

⁴⁹ Ibidem, p.11.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem, p.12.

⁵² Ibidem, p.11.

⁵³ Ibidem, p.14.

en lokale gemeenschappen dan die met hun natie. Dit zijn dan ook tegenpolen: natiestaten zijn bureaucratisch, formeel, anoniem en onthecht van alle vormen van emotie waar de relatie met familie en vrienden daarentegen gegrond is in wederzijds vertrouwen, intimiteit, affectie, spontaniteit en overeenkomende moraliteit. Om dit gat te overbruggen dienen natiestaten bepaalde mechanismes te gebruiken 'which would project the image of micro-level solidarities onto the screen of the large scale social organisations'.⁵⁴ Er wordt dan ook vaak een beroep gedaan op folklore, mythologie en 'myths of common descent' die een beroep doen op de opofferingen van voorvaders en de morele verantwoordelijkheid die dit met zich meebrengt. Ofwel, natiestaten 'deploy the imagery and rhetoric of micro-level solidarity to continuously legitimize and mobilize action of individuals under their control'.⁵⁵

Malesevic hanteert klaarblijkelijk een brede selectie aan mechanismes die de opkomst en het voortbestaan van nationale identiteiten verklaren. Hij ziet echter een aantal mechanismes over het hoofd die nationale identiteiten niet als exclusief product van menselijke wil beschouwen. Op basis van het vooronderzoek is een selectie gemaakt van mechanismes die vaak in verband worden gebracht met nationale identiteitsformatie, maar die Malesevic niet in zijn kader heeft opgenomen. Een mechanisme dat door veel historici wordt geprezen voor haar potentie om mensen te binden, is de gezamenlijke strijd tegen een gedeelde vijand. Oorlog en strijd zijn belangrijke aanjagers van saamhorigheidsgevoelens daar de 'wij' en 'zij' in crisissituaties het scherpst gedefinieerd wordt. In de woorden van de Britse historicus Alastair Duke: 'Nothing promotes national cohesion so much as confrontation with a common enemy.'⁵⁶

Een ander mechanisme is taal(ontwikkeling), wat door de Nederlandse historicus Niek van Sas als vehikel van het Nederlandse nationaliteitsbesef wordt gezien.⁵⁷ Daarnaast is de veranderende betekenis van eeuwoude begrippen als 'natie' en 'vaderland' in literatuur, liederen en preken onderwerp van meerdere studies. Deze studies ontleen aspecten aan de linguïstiek om te achterhalen wanneer dit soort termen niet enkel meer naar lokale of regionale loyaliteiten verwezen, maar tevens naar de natie. Een ander invloedrijk mechanisme betreft religie, iets waar zeker Nederland een tumultueuze relatie mee kent en niet uit zijn geschiedenis weg te denken is. Religie biedt tevens een 'wij' tegen 'zij' verhouding en inspireert loyaliteiten die met die van de natie

---

⁵⁴ Ibidem, p.15.

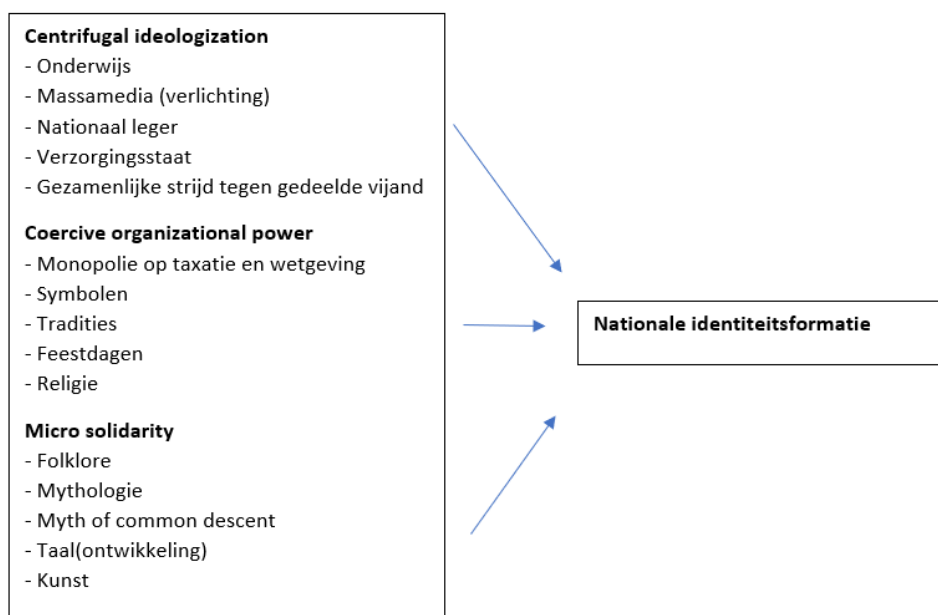
⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Alastair Duke, *In Defence of the Common Fatherland. Patriotism and Liberty in the Low Countries, 1555-1576*, in: Robert Stein en Judith Pollmann (red.), *Networks, regions and nations: shaping identities in the Low Countries, 1300-1650* (Leiden 2010), 217-240, p.227.

⁵⁷ Niek van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004), p.125.

kunnen concurreren of deze juist versterken. Een mechanisme wat niet expliciet door Malesevic benoemt wordt maar zeker onder zijn ideological centrifugation of micro solidarity te scharen valt, zijn expressies van nationale identiteiten in de kunsten. In beeldende kunst kan net als bij taalontwikkeling een subtiele verandering waargenomen worden die het bestaan van een nationaal bewustzijn aantoont. Het maakte tevens de abstracte concepten van 'natie' en 'nationale identiteit' voor veel mensen tastbaar en toegankelijk, aldus de eerder benoemde Anthony Smith.⁵⁸

Bovenstaande mechanismes zijn in onderstaande afbeelding ingeschaald binnen Malesevic' kader. Het volgende hoofdstuk zal de drie categorieën op chronologische volgorde behandelen.

⁵⁸ Smith, *The Nation made real*, p.1-3.

Hoofdstuk 2: Oorsprong van de Nederlandse identiteit

In dit tweede hoofdstuk zullen een aantal publicaties die deel uitmaken van het historiografisch debat aangaande de oorsprong van de Nederlandse identiteit uiteengezet worden. De structuur van dit hoofdstuk zal Malesevic' drie categorieën die nationale identiteitsformatie en -voortbestaan verklaren nabootsen, wat betekent dat elk van deze categorieën een eigen sectie binnen dit hoofdstuk zal beslaan. Binnen deze secties zullen historiografische bronnen geanalyseerd worden die de oorsprong van de Nederlandse identiteit verklaren middels de mechanismes behorende tot elke categorie. Dit betreft ook de mechanismes die met het oog op de onderzoeksdoelstelling zijn toegevoegd. Waar de meeste bronnen zich toespitsen op een of enkele mechanismes die onder dezelfde categorie te scharen zijn, zijn er ook invloedrijke publicaties waarvan de argumentatie meerdere categorieën en mechanismes beslaat. Deze publicaties zullen hieronder eerst aan bod komen alvorens het hoofdstuk zich zal richten op publicaties die zich op een enkele categorie toespitsen.

Alomvattende publicaties

Niek van Sas

Een van de meest gerenommeerde figuren binnen het historiografisch debat is Niek van Sas, een Nederlandse historicus en tevens officier in de Orde van Oranje-Nassau. Tussen 1996 en 2015 was hij hoogleraar Nederlandse geschiedenis na 1750 aan de Universiteit van Amsterdam. Hij heeft meerdere publicaties omtrent de ontstaansgeschiedenis van Nederland op zijn naam staan waarvan *“De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900”* uit 2004 zijn meest invloedrijke werk is. Hierin uit Van Sas zijn onvrede over de gebruikelijke periodisering van de Nederlandse geschiedenis en stelt hij voor om de jaren 1750-1850 als zelfstandig tijdvak te erkennen daar deze periode wordt getekend door gigantische ontwikkelingen betreffende de nationale en politieke identiteit van Nederland die zowel onder centrifugal ideologization, coercive organizational power als micro solidarity te scharen zijn. Van Sas sluit zich aan bij het *“sattelzeit”* concept van de befaamde Duitse historicus Reinhart Koselleck, die beschreef hoe in dit tijdvak een aantal samenhangende processen de transitie van de vroegmoderne naar moderne tijd faciliteerde. Eén van deze processen ofwel mechanismes, de verlichting, was volgens Van Sas cruciaal voor de ontwikkeling van de Nederlandse identiteit.⁵⁹

In zijn verklaring aangaande de constructie van de Nederlandse identiteit combineert Van Sas het *“sattelzeit”* concept met de theorie van de eerder benoemde Ernest Gellner door te focussen op

---

⁵⁹ Van Sas, *Metamorfose*, p.17-20.

wat de verlichting voor Nederland heeft betekend in tegenstelling tot Gellners prioritering van industrialisatie. Zodoende distantieert Van Sas zich van menig historicus die industrialisatie als cruciaal mechanisme van nationale identiteitsformatie beschouwt. Van Sas erkent dat er rond 1750 wellicht al een algemeen-Nederlands besef bestond, maar stelt dat dit pas in de daaropvolgende drie decennia uitgroeide tot een ware vaderlandscultus die nauw verbonden was met de ideeën van de Nederlandse verlichting.⁶⁰ De opkomst van genootschappen, spectatoriale geschriften en de leesrevolutie faciliteerde namelijk de subtiele creatie van een nationale communicatiegemeenschap met een moderne publieke opinie.⁶¹ Van Sas beschouwt deze gemeenschap als uniek daar het de sociale grenzen oversteeg zonder deze formeel ter discussie te stellen. Zo werkte de verlichting verruimend, maar ook beperkend: zij negeerde de binnengrenzen van de Republiek maar accentueerde de grens en verschillen met het omringende buitenland. Deze nationale cultuurgrens, ofwel 'nationale kooi', stimuleerde de Nederlandse burger tot nieuwe culturele dynamiek aldus Van Sas.⁶²

Hoewel de beginselen van de Nederlandse identiteit in 1760-1770 te vinden zijn volgens Van Sas, beschouwt hij de inkleuring van destijds als ietwat simplistisch.⁶³ Het was de Bataafs-Franse tijd die liep van 1795 tot 1813 waarin de Nederlandse identiteit werd verbreed en verdiept en de politieke identiteit eveneens een transitie doormaakte.⁶⁴ Bepalend was 1798, het jaar van de 'Bataafse terreur'. Enerzijds werden de grondwet en eenheidsstaat eindelijk gerealiseerd, maar anderzijds 'vervreemde de manier waarop dat ging – door middel van een staatsgreep in januari en de zuivering van de politieke natie – velen voorgoed van de politiek.'⁶⁵ Hierdoor slaagden de opstandelingen er niet in om de revolutie 'nationaal' te maken, iets wat het expliciete doel werd van de tweede staatsgreep die in juni volgde. Deze nationalisering van de revolutie, gecombineerd met de vestiging van de eenheid eerder dat jaar vormden een cruciaal moment in de metamorfose van Nederland volgens Van Sas: 'Staat en natie vonden elkaar in een nieuwe nationale eenheid en een nieuw vaderlands gevoel. Dat laatste ontwikkelde zich in de jaren 1800-1813 sterk en vormde de grondslag voor het vanzelfsprekende nationaliteitsbesef dat Nederland in de negentiende en twintigste eeuw zou kenmerken'.⁶⁶

---

⁶⁰ Ibidem, p.71.

⁶¹ Ibidem, p.71-72.

⁶² Ibidem, p.55.

⁶³ Ibidem, p.125.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem, p.85.

⁶⁶ Ibidem, p.30-31.

De ontwikkelingen die Van Sas benoemt werden mede teweeggebracht door de Fransen die zich steeds minder als bevrijders en steeds meer als bezetters begonnen te gedragen. Zodoende verloren de partijtegenstellingen tussen Bataven onderling en tussen de Bataven en orangisten langzaam hun betekenis en zorgde dit voor een verdieping en intensivering van het vaderlands gevoel.⁶⁷ Er ontstond een Nederlandse variant van het discours van Rousseau: over hoe een volk zijn identiteit kon behouden in tijden van toenemende onvrijheid of zelfs het volledige verlies van onafhankelijkheid. Deze inlijving bij Frankrijk maakte de breuk met de Republiek onherroepelijk; Van Sas maakt dit duidelijk middels een quote van de befaamde grondlegger van het Nederlands parlementarisme, Johan Thorbecke, die stelde dat de inlijving ‘deed ons op eenmaal een stelsel van wetgeving deelachtig worden, dat ons, over menig beletsel heen, voor goed op den weg der algemeene, hedendaagsche ontwikkeling heeft geplaatst.’⁶⁸ Door de Franse onderdrukking kreeg het begrip ‘vaderland’ een gevoeliger en romantischer geluid en connotaties als *community of suffering*. De Hollandse taal was het vehikel van dit Nederlandse nationaliteitsbesef en werd gekoesterd als cultureel erfgoed in een tijd waar het de titel als officiële taal moest delen met het Frans.⁶⁹

De kern van de omwenteling wordt gevormd door de Bataafse terreur wat tussen januari en juni 1798 voltrok: ‘dit kleine halfjaar zag de toespitsing van een proces dat al een halve eeuw bezig was en ook nog een halve eeuw zou duren.’⁷⁰ 1798 was de politieke consequentie van een cultureel eenwordingsproces dat al enkele decennia gaande was ‘onder de vlag van de Nederlandse verlichting’, beleefd in de eigen taal en gericht op het bevorderen van de eigen cultuur.⁷¹ Zo duidt Van Sas middels aspecten van centrifugal ideologization – de nationalisering van de revolutie en de verlichting -, coercive organizational power – de politieke eenwording – en micro solidarity – de strijd tegen de Franse onderdrukkers– de opkomst van een gedeelde Nederlandse identiteit.

Pasi Ihalainen

Een andere veelzijdige uitleg wordt gegeven door de Finse historicus Pasi Ihalainen, die in zijn *“Protestant Nations Redefined. Changing Perceptions of National identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches, 1685-1772”* (2005) poogt te onderzoeken ‘what happened to the meanings attached to the concept of nation in the course of the eighteenth century, when a transition from early modern religious national identities towards modern secular

---

⁶⁷ Ibidem, p.123.

⁶⁸ Ibidem, p.32.

⁶⁹ Ibidem, p.125.

⁷⁰ Ibidem, p.19.

⁷¹ Ibidem, p.125.

nationalism had begun.⁷² Zijn multidisciplinaire aanpak ontleent aspecten aan de linguïstiek wat hem in staat stelt om achttiende-eeuwse concepten omtrent nationale gemeenschappen te reconstrueren. Zijn bronmateriaal betreft Nederlandse, Zweedse en Engelse preken van protestantse predikanten welke zijn georeerd voor monarchen of vertegenwoordigende lichamen zoals nationale parlementen en regionale autoriteiten.⁷³ De keuze voor deze drie landen was een praktische: Ihalainen stelt dat elk van de drie landen de ontwikkeling naar natiestaat reeds had ingezet, het overgrote deel van de bevolking protestants was en kon lezen, en dat de landen over een vrij progressieve grondwet en noties van persvrijheid beschikten. Daarnaast groeide de boekproductie in deze landen wat een enigszins ontwikkeld publiek debat faciliteerde, en tot slot is literatuur behorende tot het 'state sermon' genre van deze landen uitzonderlijk goed bewaard gebleven.⁷⁴

Ihalainen stelt dat de betekenis van de eeuwenoude concepten van 'natie' en 'vaderland' in de loop van de achttiende eeuw veranderde, nog voor de opkomst van modern nationalisme. Voorheen werd een 'natie' geconstrueerd rond een gedeelde geschiedenis, lidmaatschap van de kerk of een gedeelde monarch of machthebber; etniciteit, taal, cultuur en een verlangen naar volkssoevereiniteit werden gedurende deze periode pas onderdeel van de 'natie'.⁷⁵ Ihalainen constateert dat historici deze herdefiniëring van cruciale concepten behorende tot het nationale identiteiten discours hebben verwaarloosd, en dat de kerk juist een dominante rol innam bij de formatie van vroegmoderne nationale en politieke identiteiten.⁷⁶ Hij lijkt een punt te hebben: Malesevic beschrijft hoe de 'primary source of one's emotional bond' ofwel 'micro solidarities' tegenwoordig veelal familieleden, vrienden en de lokale gemeenschap betreft.⁷⁷ Het is echter geen onredelijke gedachte dat met name in premoderne tijden ook de kerkgemeenschap in dit rijtje thuishoorde. De Nederlandse geschiedenis is getekend door religie: het bloedvergiet van de reformatie, de tachtigjarige oorlog wat deels een conflict tussen katholieken en protestanten was en de latere verzuiling van de samenleving. De kneedbaarheid van haar volgers en de loyaliteiten die het inspireerde maakte van de kerk een waardevol instrument ter bevordering van een nationaal bewustzijn. Dit kon op organische wijze gebeuren, maar aangezien de kerkgemeenschap zich binnen het netwerk van micro solidarities van individuen bevond kon dit proces ook aangestuurd worden.

---

⁷² Pasi Ihalainen, *Protestant Nations Redefined. Changing Perceptions of National identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches, 1685-1772* (Leiden 2005), p.9.

⁷³ Ihalainen, *Protestant Nations*, p.5.

⁷⁴ *Ibidem*, p.4-5.

⁷⁵ *Ibidem*, p.11-12.

⁷⁶ *Ibidem*, p.7.

⁷⁷ Malesevic, *National identities*, p.14.

Ihalainen beaamt dat beide opties van invloed zijn geweest op het proces van Nederlandse identiteitsformatie. Zo bood religie een variant van het 'wij' tegen 'zij' discours en spreekt Ihalainen van een 'nationalisatie' van religie doordat er gedurende de achttiende eeuw met toenemende regelmaat verkondigd werd dat Nederland in feite het beloofde land Israël was. Deze visie werd onder meer ondersteund doordat predikanten stelden dat de onafhankelijkheidsoorlog tegen Spanje 'a godly war of the kind fought by Israel in the Old Testament' was geweest en dat de eeuwige strijd tussen Nederlanders en het water deze analogie tevens rechtvaardigde.⁷⁸ Ihalainen vertelt hoe 'state sermons' door dit soort ideeën werden beïnvloed, maar dat deze staatspreken werden onderworpen aan zowel politieke als theologische controles.⁷⁹ Zodoende zochten predikanten naar omschrijvingen van het vaderland die algemeen aanvaardbaar waren.⁸⁰

Hoewel Ihalainen zich tot staatspreken richt, stelt hij dat de inhoud van deze preken ook de lokale kerkgemeenschap bereikte en zodoende beïnvloedde.⁸¹ Zodoende bereikte de inhoud van de preken, die Ihalainen omschrijft als 'a product of collective definition of institutional values, to which both the clergy and the political elites contributed', alle lagen van de maatschappij.⁸² Hij concludeert dat 'Dutch political preaching can be thus seen as a collective definition of shared values, not merely as a propaganda exercise reflecting the values of the Calvinist clergy. Both the ecclesiastical and political elites participated in this definition of the collective values of the state.'⁸³ De staatspreken vertolkten dus bepaalde behoeftes van de Nederlandse elite die bijdroegen aan nationale identiteitsvorming, in meerdere mate dan in Engeland of Zweden het geval was volgens Ihalainen. Zo werden bijvoorbeeld gevoelens van saamhorigheid geopperd ten tijde van omvangrijke politieke omwentelingen, en droeg deze intensivering van vaderlandse leuzen bij aan een verdieping en verbreding van het begrip 'natie'.⁸⁴ Hoewel Ihalainen niet spreekt van nationalistische invloeden in de politiek-ideologische zin van het woord, kan er geconstateerd worden dat deze preken gebruikt werden om 'ideological unity', het streven van centrifugal ideologization, te realiseren. Daarnaast functioneerde de kerk als coercive organizational power en bood het een opening voor theologen en politici om zich binnen de micro solidarities van individuen te nestelen.

Centrifugal Ideologization

Centrifugal ideologization omvat de ideologische lijm die heterogene individuen in een natie met

---

⁷⁸ Ihalainen, *Protestant Nations*, P.124-125.

⁷⁹ Ibidem, p.57.

⁸⁰ Ibidem, p.51.

⁸¹ Ibidem, p.56.

⁸² Ibidem, p.51.

⁸³ Ibidem, p.57.

⁸⁴ Ibidem.

elkaar verbindt. Het gebruikt mechanismes als massamedia, onderwijs en het nationale leger om eenheid te realiseren maar ook het verstrekken van rechten en het standaardiseren van processen draagt bij aan de afbakening en homogenisering van individuen behorende tot de Nederlandse natie.

Joost Kloek en Wijnand Mijnhardt

(Onderdelen van) de retoriek van Van Sas wordt breed gedragen onder historici die zich bezighouden met de Nederlandse identiteitshistoriografie. Zo benadrukken de Nederlandse historici Joost Kloek en Wijnand Mijnhardt in *“1800: Blauwdrukken voor een samenleving”* (2001) eveneens hoe de ontwikkeling van een Nederlandse identiteit vanaf de vroege negentiende eeuw werd aangespoord door een toenemende interesse in de Nederlandse taal. De standaardisatie van het gedrukte Nederlandse woord was rond 1650 al bereikt,⁸⁵ maar toen de nieuwe Nationale Vergadering in 1795 bijeenkwam werd direct duidelijk dat de nieuwe Bataafse Republiek nog een verscheidenheid van uitspraak, woordvormen en zinsconstructies kende.⁸⁶ Het taalgebruik weerspiegelde de sociale en regionale diversiteit van de afgevaardigden en ‘klonk daarmee de Hollandse bovenlaag vaak rauw en onverzorgd of zelfs kluchtig in de oren’.⁸⁷ Dit moest uiteraard anders.

In tegenstelling tot het Nederlands was het Frans wel gestandaardiseerd dankzij de *“Académie Française”* en de vele Franse taalmeesters en gouvernantes. Zodoende realiseerde (voornamelijk de bovenste laag van) de maatschappij rond 1800 dat zij een betere beheersing van de Franse en vaak zelfs Latijnse taal hadden dan van de Nederlandse. Plotseling werd de beperkte beheersing van het Nederlands als een tekort ervaren in kringen die daar tevoren geen enkel probleem mee hadden.⁸⁸ Zodoende werd op bevel van de Nationale Vergadering in 1797 de eerste ‘leerstoel in de moedertaal’ gevestigd aan de Universiteit van Leiden. Een jaar later maakte de Nationale Vergadering de taalstandaardisatie een programmapunt door aan de ‘Agent van Nationale Opvoeding’ op te dragen dat ‘Hy alle mogelyke middelen zal beraamen, om de Nederduitsche taal te zuiveren, te beschaven, en derzelve spelling op eenen gelyken voet interigten’.⁸⁹ Het belang van deze ontwikkeling wordt door Kloek en Mijnhardt benadrukt middels een uitspraak van de dichter Willem Bilderdijk welke in 1811 sprak ‘het is door en in zijne taal dat [het volk] zich erkent, met het voorgeslacht vereenzelvigd gevoelt, en zich in zijne afkomst vereenigt.’⁹⁰

---

⁸⁵ Kloek, *Blauwdrukken*, p.431.

⁸⁶ *Ibidem*, p.429-430.

⁸⁷ *Ibidem*, p.430.

⁸⁸ *Ibidem*, p.432.

⁸⁹ *Ibidem*, p.436.

⁹⁰ *Ibidem*, p.438.

Hoewel de focus van Kloek en Mijnhardt op het de Nederlandse taal en het onderwijs ligt, stellen ze dat de versterking van de Nederlandse identiteit door haar taal pas echt werd gelanceerd nadat Nederland in 1810 werd ingelijfd in het Franse keizerrijk, wat als gevolg had dat de Franse taal officieel de overheidsadministratie, rechtsspraak en het onderwijs infiltreerde. Dit is volgens Kloek en Mijnhardt het moment geweest waarop de nationale identiteit die van de individuele gewesten oversteeg; niets heeft het nationale gevoel zo aangewakkerd als de Franse voogdij.⁹¹ Zodoende zou de argumentatie van deze historici onder zowel centrifugal ideologization als micro solidarity geschaard kunnen worden daar hier ook het 'wij' versus 'zij' aspect een rol speelde.

Annie Jourdan

Net als Kloek en Mijnhardt ziet de Franse historicus Annie Jourdan het onderwijsmechanisme als aanjager van de Nederlandse identiteitsformatie. In haar *"Politieke en culturele transfers in een tijd van revolutie: Nederland 1795-1805"* (2009) benadrukt ze het belang van de jaren 1795-1805 voor de ontwikkeling van de Nederlandse identiteit door te stellen dat de Bataafse revolutionairen middels 'creative relocation' in deze periode de identiteit construeerden. 'Creative relocation' staat voor de aanvaarding dan wel verwerping van buitenlandse elementen in de creatie van een politieke en nationale identiteit.⁹² Jourdan benadrukt dat met name de Amerikaanse 'Bill of Rights' en de Franse 'Déclaration des droits de l'homme et du citoyen', evenals elementen van de respectievelijke revoluties van deze landen van grote invloed waren op de ontwikkelingen in Nederland. Zodoende absorbeerde de Nederlandse 'centrifugal ideologization' elementen van zijn Franse en Amerikaanse tegenhangers.

De Bataafse revolutionairen namen echter niet klakkeloos zaken over; ze moesten passen bij het Nederlands karakter. Zo werd de staat niet volgens het Franse 'legicentrisme' ingericht waar wetten de ultieme expressie van soevereiniteit zijn, maar werd prioriteit verleent aan een groter respect voor de rechten van iedere burger.⁹³ Daarnaast wilde de Nederlandse wetgevers een verdrag sluiten met het volk in plaats van deze op te leggen daar 'Nederlanders meer gewend waren aan vrijheid dan de Fransen'.⁹⁴ Los van de exacte invulling was de tendens van de drie revoluties echter hetzelfde: wetten moesten worden gemaakt voor één natie en voor één volk dat uit gelijke burgers bestond. Dat hield een 'nationalisering' van dat volk in. Jourdan stelt dat

---

⁹¹ Ibidem, p.436.

⁹² Annie Jourdan, *Politieke en culturele transfers in een tijd van revolutie: Nederland 1795-1805*, Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden 124 (2009) 4, 559-579, p.577.

⁹³ Jourdan, *Transfers*, p,563.

⁹⁴ Ibidem, p.564.

uniformiteit en democratie in die zin hebben bijgedragen tot de totstandkoming van een nationaal gevoel, dat van bovenaf werd opgelegd. Er was sprake van vorming en opvoeding van één volk.⁹⁵

De Fransen en Amerikanen poogden dit onder andere te doen door gedeelde feestdagen in te voeren en monumenten te plaatsen. De wetgevers zagen echter in dat 'het Bataafsche volk in zonderheid heeft voor dezelfde [feesten] geene groote neiging'.⁹⁶ Feesten en 'openbare vrolijkheden' paste niet bij het Nederlands karakter en dus gooide de Nationale Vergadering het over een andere boeg. In plaats van dure plechtigheden kozen de Nederlandse wetgevers voor een hervorming van het lager onderwijs en voor het stimuleren van de productie van geschiedenis-handboeken. Rond 1806 gingen bijna alle kinderen naar openbare scholen waar zij uniforme geschiedenisboeken opensloegen met illustraties over het verleden en het heden van hun 'lieve vaderland'. Zodoende slaagden de Bataafse revolutionairen erin een nationale identiteit te construeren voor de Nederlanders.⁹⁷

Peter Rietbergen

Zoals reeds is vermeld werd er voor de eeuwwisseling vooral onderzocht of er ten tijde van de Republiek al gesproken kon worden van een breed gedragen Nederlandse identiteit. In *"Beeld en zelfbeeld. 'Nederlandse identiteit' in politieke structuur en politieke cultuur tijdens de Republiek"* (1992) argumenteert de Nederlandse historicus Peter Rietbergen dat dit niet het geval was. Hij verdedigt deze positie door te stellen dat de republiek 'in tegenstelling tot de meeste andere mogendheden' geen nationaal leger bezat maar haar ooglogen goeddeels voerde met huurlingen.⁹⁸ Rietbergen beschouwt een nationaal leger als essentieel element, wellicht zelfs de meest krachtige stimulans, om gevoelens van vaderlandsliefde en eendracht te 'doen ontstaan'.⁹⁹ Zo steunt hij Malesevic' omschrijving van het nationale leger als aanjager van identiteitsformatie, al stelt hij tegelijkertijd dat het deze functie ten tijde van de Republiek niet heeft vervuld.

Coercive organizational power

Coercive organizational power omvat de enorme organisatorische en 'dwingende' capaciteiten die een natiestaat in staat stelt 'to enact and maintain a specific interpretation of social reality'.¹⁰⁰ Men hoeft niet overtuigd te worden van een ideologie of de invulling van een nationale identiteit zoals

---

⁹⁵ Ibidem, p.566.

⁹⁶ Ibidem, p.569.

⁹⁷ Ibidem, p.570.

⁹⁸ Peter Rietbergen, *Beeld en zelfbeeld. 'Nederlandse identiteit' in politieke structuur en politieke cultuur tijdens de Republiek*, Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden 107 (1992) 4, 635-656, p.643.

⁹⁹ Rietbergen, *Beeld en zelfbeeld*, p.642-3.

¹⁰⁰ Malesevic, *National identities*, p.12.

bij centrifugal ideologization het geval is; het betreft juist hoe men in het dagelijks leven op initiatief van de staat geconfronteerd wordt met de nationale identiteit. Dit betreft mechanismes als (het recht op) wetgeven en taxatie, maar ook nationale symbolen, tradities en feestdagen behoren tot deze categorisering.

Opvallend is dat Jourdan leuzen van Bataafse wetgevers in de Nationale Vergadering aanhaalt waarin zij expliceren dat Nederlanders een afkeer van feesten en ‘openbaare vrolijkheden’ hebben. Om deze reden proberen ze het volk op andere wijze te ‘nationaliseren’.¹⁰¹ Ook Rietbergen benoemt in *“Beeld en Zelfbeeld”* dat naast het ontbreken van een nationaal leger ook het gebrek aan politieke partijen, verkiezingen en gedeelde rituelen verklaart waarom de gewestelijke identiteiten domineerden.¹⁰² Hij stelt dat er pas van een gedeelde nationale identiteit gesproken kan worden als het gros van de bevolking zich in het politieke domein herkent, een proces wat volgens Rietbergen met de komst van de eenheidsstaat en de monarchie in de negentiende eeuw begon maar voor het overgrote deel van de bevolking pas in de twintigste eeuw materialiseerde.¹⁰³ Zo wordt de notie dat mechanismes behorende tot coercive organizational power hebben bijgedragen aan de formatie van de Nederlandse identiteit ontkracht door Jourdan en Rietbergen.

De zoektocht naar publicaties die bovenstaande notie steunden leverde niks concreets op. Dit is enigszins opmerkelijk, maar niet geheel onverwacht. Malesevic’ kader bevat namelijk niet enkel de mechanismes die het ontstaan van een nationale identiteit faciliteren, maar het beschrijft ook de mechanismes die nodig zijn om een nationale identiteit in stand te houden. Deze schaart hij onder coercive organizational power, wat het gebrek aan publicaties binnen deze categorie verklaart. De notie dat nationale symbolen, tradities en feestdagen niet bijdragen aan de formatie van een nationale identiteit maar deze wel in stand houden wordt gesteund door contemporaine opvattingen omtrent de Nederlandse identiteit. In 2019 presenteerde het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) *“Denkend aan Nederland”*, een bundel van analyses, thematische verkenningen en essays aangaande de Nederlandse identiteit. Deze bundeling bevatte tevens de resultaten van een grootschalig onderzoek waarmee het SCP beoogde te achterhalen hoe de contemporaine Nederlandse identiteit gedefinieerd wordt door een diverse groep Nederlanders. Ruim 5000 mensen werden bevroegd waarna de conclusie luidde dat de Nederlandse identiteit voornamelijk

---

¹⁰¹ Jourdan, *Transfers*, p,569.

¹⁰² Rietbergen, *Beeld en zelfbeeld*, p.649-650.

¹⁰³ Ibidem, p.656.

gevormd wordt door vrijheid en bepaalde symbolen en tradities.¹⁰⁴ Deze conclusie lijkt Malesevic zijn categorisering en inschaling van mechanismes te legitimeren en verklaart tevens de gebrekkige publicaties die de oorsprong van de Nederlandse identiteit toeschrijven aan mechanismes behorende tot coercive organizational power. Deze categorie lijkt de nationale identiteit 'in de praktijk' te omvatten waar centrifugal ideologization en micro solidarity - zoals het resterende deel van dit hoofdstuk zal aantonen – beter in staat zijn om de oorsprong te verklaren.

Micro solidarity

Micro solidarity omvat het proces wat de verbondenheid tussen een individu en zijn natie vergoot. Individuen hechten veel waarde aan de band die ze met familieleden, vrienden en de lokale gemeenschap hebben; micro solidarity behelst de (onbewuste) acties die een natie(staat) onderneemt in een poging zich binnen dit select gezelschap van loyaliteiten te kunnen scharen. De kerkgemeenschap stond geruime tijd tussen dit rijtje, en reeds is toegelicht hoe dit volgens Ihalainen heeft bijgedragen aan Nederlandse identiteitsformatie. Malesevic omschrijft hoe folklore, mythologie en 'myths of common descent' mechanismes zijn die de omschreven doelstelling kunnen realiseren, en in het eerste hoofdstuk is een 'gezamenlijke strijd tegen een gedeelde vijand' toegevoegd aan dit rijtje.

Alastair Duke

Menig historicus onderschrijft hoe gevoelens van saamhorigheid en eenheid worden aangejaagd door een gezamenlijke strijd tegen een gedeelde vijand. Wanneer een natie onder vuur ligt versterkt dit doorgaans de loyaliteiten van haar ingezetene. Daarnaast kan het andere mechanismes van identiteitsformatie van een impuls voorzien, zoals blijkt uit de publicaties van Van Sas en Kloek en Mijnhardt. De Britse historicus Alastair Duke sluit zich tevens aan bij de notie dat oorlog van grote waarde is voor natie- en identiteitsformatie. Zo stelt hij in *"In Defence of the Common Fatherland. Patriotism and Liberty in the Low Countries, 1555-1576"* (2009) dat prins en stadhouder Willem van Oranje tijdens de tachtigjarige oorlog op opportunistische wijze gebruik wist te maken van de toenemende angst en haat jegens de Spanjaarden daar 'fear of Spain had the best potential to bind together the fissiparous territories'.¹⁰⁵ Dit was echter geen simpele opgave. Duke sluit zich aan bij de reeds benoemde opmerking dat begrippen als 'natie' en 'vaderland' destijds een andere invulling genoten dan tegenwoordig het geval is. Iemands vaderland ofwel '*patria*' refereerde naar iemands huishouden, stad, regio of land. De exacte invulling werd volgens Duke bepaald door de afstand

---

¹⁰⁴ Sociaal en Cultureel Planbureau, *Denkend aan Nederland: Sociaal en Cultureel Rapport 2019*, Publicatiemagazine, p.5, geraadpleegd op 6-8-2022 via

<https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/06/26/denkend-aan-nederland>

¹⁰⁵ Duke, *Common Fatherland*, p.235.

tussen de spreker en zijn of haar *patria*.¹⁰⁶ De veelvuldigheid aan definities weerspiegelde de opmaak van Nederland wat volgens Duke destijds bestond uit vele kleine gemeenschappen die zich langzaam richting een functionele politieke eenheid bewogen.¹⁰⁷ Dit soort 'entrenched particularism' vormde een 'formidable brake on the growth of a Netherlandisch consciousness before the revolt'.¹⁰⁸ Daarnaast stonden de verschillende invullingen van het vaderlandsbegrip een erkenning van de etnische gemeenschap als *de* natie of *het* vaderland in de weg wat voorkwam dat het vroegmodern nationaal bewustzijn de agressieve simpliciteit van modern nationalisme kreeg.¹⁰⁹

Binnen deze wirwar van loyaliteiten en identiteiten wist Van Oranje alsnog een overkoepelende Nederlandse identiteit te creëren door een inmiddels welbekend credo te hanteren welke Duke als volgt formuleert: 'Nothing promotes national cohesion so much as confrontation with a common enemy'.¹¹⁰ Hoewel de tachtigjarige oorlog pas in 1568 uitbrak stelt Duke dat de spanning in 1665 al dusdanig hoog was dat menig Nederlander 'sensed that the prosperity of the entire country was menaced by some nightmarish 'inquisition'.¹¹¹ Nadat de Spaanse koning in het najaar duidelijk maakte dat hij zijn onderdrukkende religieuze beleid niet zou aanpassen en een jaar later de gevreesde Spaanse generaal Alva naar Nederland stuurde om orde op zaken te stellen werd duidelijk dat deze 'nationale' dreiging een 'nationale' respons vereiste.¹¹²

Het was Van Oranje die de respons coördineerde en middels een propagandacampagne van impulsen voorzag. De Nederlanders zouden tot slaaf gemaakt worden als men zich niet tegen het Spaanse bewind verzette, en Van Oranje benadrukte wat men hun vaderland verschuldigd was.¹¹³ Er werd gepoogd het nationaal bewustzijn aan te wakkeren door herhaaldelijk in termen als 'de gehele Nederlanden' en 'het gedeelde vaderland' te spreken en proclamaties te richten aan 'liefhebbers van de vrijheden van het vaderland'.¹¹⁴ De Nederlandse historicus Judith Pollman omschrijft deze periode als een 'true media war' en onderschrijft dat het van grote waarde is geweest voor de ontwikkeling van een Nederlandse identiteit.¹¹⁵ Tussen 1570 en 1580 bloeide het vaderlandsconcept en de Nederlandse identiteit op, echter wist het de regionale identiteiten nog niet te verdrücken.

---

¹⁰⁶ Ibidem, p.220.

¹⁰⁷ Ibidem, p.223.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Ibidem, p.221.

¹¹⁰ Ibidem, p.227.

¹¹¹ Ibidem, p.232.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Ibidem, p.234

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Judith Pollman, *No Man's Land. Reinventing Netherlandish Identities 1585-1621*, in: Robert Stein en Judith Pollmann (red.), *Networks, regions and nations: shaping identities in the Low Countries, 1300-1650* (Leiden 2010) 241-262, p.241.

Desondanks vinden we in deze gewelddadige periode haar oorsprong welke ‘was built around a fear and hatred of Spain’, aldus Duke.¹¹⁶

Lotte Jensen

De Deens-Nederlandse historicus Lotte Jensen sluit zich aan bij de notie dat oorlog en strijd belangrijke aanjagers van saamhorigheidsgevoelens zijn, echter onderscheidt zij zich door te stellen dat nationale identiteiten juist verfijnd worden in de nasleep van een conflict. Ze benadrukt het belang van vredesverdragen en -vierungen door te stellen dat juist na de beëindiging van een conflict reflectie op de eigen positie ten opzichte van andere landen mogelijk is. Hoe zag de toekomst van Nederland eruit? Welke kant moest het op? Sommige vredes hadden een sterk Europees karakter waardoor de plaats van Nederland in het grotere Europa werd bevraagd. Deze vragen werden op een doorgaans optimistische wijze behandeld in liederen, gedichten, verhandelingen, toneelteksten en pamfletten.¹¹⁷ De uiteenlopende opvattingen legde tevens binnenlandse onenigheden bloot wat het publiek discours omtrent de Nederlandse identiteit van impulsen voorzag.

Jensen behandelt in *“Vieren van Vrede. Het ontstaan van de Nederlandse identiteit, 1648-1815”* (2016) de culturele reacties op een aantal vredesverdragen. Zij is van mening dat juist deze momenten waardevolle inzichten verschaffen in het proces van Nederlandse identiteitsvorming.¹¹⁸ Haar tijdlijn begint bij de Vrede van Munster (1648) omdat dit document als de ‘geboorteakte van de Nederlandse staat’ gezien kan worden, maar Jensen erkent dat deze keuze enigszins arbitrair is aangezien er in de voorgaande decennia tal van invloedrijke momenten op het gebied van culturele en politieke natievorming aangewezen kunnen worden.¹¹⁹

De gelegenheidspublicaties die door vredesverdragen voortgebracht werden hadden volgens Jensen een sterk clichématig karakter: het wemelde van de standaarduitdrukkingen die met vrede, vrijheid en voorspoed te maken hadden. Veel van deze teksten zijn door minder bekende auteurs geschreven, wat een uniek perspectief biedt op de natie- en identiteitsvorming in Nederland.¹²⁰ Hoewel Jensen de verschillende publicaties als clichématig omschrijft, stelt ze wel dat elk vredesverdrag haar eigen preoccupaties kende die de identiteitsvorming beïnvloedde.¹²¹ Zo voerde het orangistische natiebesef de boventoon rondom de Vrede van Aken (1748)¹²² terwijl bij de Vrede

---

¹¹⁶ Duke, *Common Fatherland*, p.239.

¹¹⁷ Lotte Jensen, *Vieren van Vrede. Het ontstaan van de Nederlandse identiteit, 1648-1815* (Nijmegen 2016), p.12.

¹¹⁸ Jensen, *Vrede*, p.12.

¹¹⁹ *Ibidem*, p.11.

¹²⁰ *Ibidem*, p.20.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² *Ibidem*, p.128

van Amiens (1802) democratische leuzen en verwijzingen naar vrijheid, gelijkheid en broederschap populair waren.¹²³ Zodoende voorzag elke vredesviering de Nederlandse identiteitsvorming van een doorgaans unieke impuls, aldus Jensen.

Simon Schama

Binnen het mechanisme van een gezamenlijke strijd tegen een gedeelde vijand is tot dusver met name verwezen naar conflicten met de Spanjaarden en Fransen. De Engelse historicus Simon Schama poogt echter een podium te bieden aan een derde vijand: het water. In zijn befaamde *“The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age”* (1987) stelt Schama dat deze nationale erfvijand ten tijde van de Republiek als samenbindend element fungeerde en zodoende de totstandkoming van een nationale identiteit faciliteerde. Hoewel landwinning en -behoud al eeuwenlang kenmerken van het Nederlands bestaan vormden waren het ‘de vuurproef en de waterproef’ die een beslissende rol hebben gespeeld bij het ontstaan van de Nederlandse natie, aldus Schama.¹²⁴

De vuurproef duidt uiteraard op het conflict met Spanje ten behoeve van nationale onafhankelijkheid, een strijd die samenviel met een woelige fase in de strijd tegen het water. De ineensstorting van de Nederlandse politiek viel namelijk samen met de instorting van de dijken. Hoewel de zestiende eeuw getuige was van meerdere overstromingen, werden ze vanaf 1560 rampzalig.¹²⁵ Naast deze rol als verwoester vervulde het water ook een rol als redder, zoals bij de bevrijding van Leiden in 1574 waar grote delen van Zuid-Holland onder water werden gezet om de bezetters te verjagen.¹²⁶ Zo ontstond het idee dat ‘de almachtige god [Nederlanders] had begiftigd met het vernuft en de wil het water te overwinnen, en het zelfs tegen hun vijanden te keren’,¹²⁷ een beeld wat maar al te graag werd gepropagandeerd door calvinistische kroniekschrijvers, predikanten en historici.¹²⁸ Zo ontstond gaandeweg de door Ithalinen benoemde analogie waarin Nederland als het beloofde land Israël werd beschouwd, iets wat tevens hielp het nationale geboorterecht verder te rechtvaardigen.¹²⁹ De dreiging en kracht van het water was onontkoombaar, en kon enkel bedaald worden door de krachten te bundelen; zodoende heeft deze eeuwige strijd de inwoners van de lage landen met elkaar verbonden, aldus Schama.

---

¹²³ Ibidem, p.152.

¹²⁴ Simon Schama, *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture In the Golden Age* (New York 1987), p.56.

¹²⁵ Schama, *Embarrasment of Riches*, p.48.

¹²⁶ Ibidem, p.50.

¹²⁷ Ibidem, p.74.

¹²⁸ Ibidem, p.58.

¹²⁹ Ibidem.

Anthony Smith

Reeds is vastgesteld dat Anthony Smith een autoriteit op het gebied van nationalisme en identiteitsformatie is. In zijn laatste werk "*The Nation made real: Art and National identity in Western Europe, 1600-1850*" (2013) richt hij zijn pijlen op identiteitsformatie in Nederland. Hij stelt dat de werken van kunstenaars, met name schilderijen en beeldhouwwerken, de abstracte concepten 'natie' en 'nationale identiteit' voor veel mensen tastbaar en toegankelijk maakten.¹³⁰ Smith spreekt van een 'national visual culture' waarin Nederland het voorbeeld gaf: 'In many ways, the golden age of Dutch art was a harbinger, providing a model for the thematic development of a 'national art'.¹³¹ Het model wat door Smith wordt benoemt omvat vier thema's van veel symbolieke waarde wat de 'necessary popular emotional bond and cognitive framework for the reception of the national idea' creëerde, waardoor nationalistische bewegingen van de achttiende en negentiende eeuw draagvlak vonden onder de bevolking mits een 'national visual culture' aanwezig was.¹³²

Nederland vormt het boegbeeld van Smiths theorie. In de nasleep van het vredesverdragen met de Spanjaarden in 1609 en 1648 ziet hij hoe het bevrijdde Nederlandse volk in de kunsten steeds vaker wordt vergeleken met het uitverkorene Israëliëse volk, een vergelijking die reeds is toegelicht. Daarnaast wordt de Bataafse mythe regelmatig afgeschilderd als oorsprongsmythe van de Nederlandse natie, en worden er vele werken geproduceerd die de lijdensweg van Nederlandse voorvaders in de strijd tegen de Spanjaarden afbeelden. Tot slot benoemt Smith hoe de 'growing significance of landscape painting and the 'people of the land' een uitdrukking van verbondenheid tot de Nederlandse gemeenschap en levensstijl representeerde.¹³³ Door het gebruik van symbolen, een 'myth of common descent' middels de Bataafse mythe en de nadruk op de opoffering van voorvaders wisten de kunstenaars (onbewust) het idee van een Nederlandse natie met bijbehorende identiteit vorm te geven, aldus Smith.

---

¹³⁰ Smith, *The Nation made real*, p.1-3.

¹³¹ Ibidem, p.35-36.

¹³² Ibidem, p.13.

¹³³ Ibidem, p.35.

Conclusie

Waar in het verleden ligt de oorsprong van de Nederlandse identiteit? Wat heeft haar creatie teweeggebracht? Dit onderzoek heeft aangetoond dat deze ogenschijnlijk simpele vragen door historici op uiteenlopende wijze worden beantwoord. De Iers-Montenegrijnse historicus en socioloog Sinisa Malešević heeft getracht de beginselen van het nationale identiteitsconcept in te kaderen en kwam tot de conclusie dat de (door)ontwikkeling van nationale identiteiten berust op een aantal ideologische en organisatorische processen die door sociale organisaties en bewegingen geïnitieerd en in stand gehouden worden. Deze processen behandelen de natie en haar identiteit echter als een product van menselijke wil waardoor mechanismes die een nationale identiteit op 'natuurlijke' wijze voortbrengen en vormgeven buiten beschouwing worden gelaten. Deze stellingname is allesbehalve controversieel; de theorie die naties en nationale identiteiten als creatie van modern nationalisme beschouwt, voert de boventoon in het historiografisch debat, en niet geheel onterecht. Er zijn tal van publicaties en praktijkvoorbeelden die deze notie steunen, al is inmiddels duidelijk geworden dat de Nederlandse identiteit door een divers scala van mechanismes is gevormd die deze holistische benadering van nationale identiteitsformatie overstijgen.

Uit het vooronderzoek bleek dat de oorsprong van de Nederlandse identiteit niet op eenduidige wijze te verklaren valt. Malešević biedt een gedegen, maar niet alomvattend kader. Hij beschouwt nationale identiteiten als een modern fenomeen, maar tal van historici dragen bewijs aan die het bestaan van nationale sentimenten en identiteiten in vroegmoderne tijden aantonen. Deze historici crediteren doorgaans andere mechanismes als facilitator van nationale identiteitsformatie. Deze mechanismes zijn dan ook opgenomen in Malešević' kader; de concurrerende mechanismes complimenteren elkaar en maken een alzijdig maar bovenal grondig onderzoek mogelijk. Deze aanpak heeft zijn vruchten afgeworpen: de analyse van het historiografisch debat heeft aangetoond dat de oorsprong van de Nederlandse identiteit niet vast te pinnen is op een specifiek mechanisme, een specifieke gebeurtenis of een specifieke tijdperiode. Zowel de mechanismes van Malešević en zijn modernistische collega's als die van zijn tegenhangers hebben volgens historici invloed gehad op de Nederlandse identiteitsformatie, al spant één mechanisme de kroon: de gezamenlijke strijd tegen een gedeelde vijand is de voornaamste aanjager van Nederlandse identiteitsformatie gebleken.

Bovenstaande notie vindt steun bij tal van historici, hun beschouwing van nationale identiteiten als modern of tijdloos fenomeen daargelaten. Zowel de onafhankelijkheidsstrijd tegen Spanje als de strijd tegen de Franse 'bevrijders' die zich ten tijde van de Bataafse republiek steeds meer als bezetters begonnen te gedragen hebben volgens historici beide een significante bijdrage geleverd aan de formatie van de Nederlandse identiteit. De verbondenheid met de natie nam op

ongedwongen wijze toe wanneer deze bedreigd werd, maar deze situatie stimuleerde tevens andere mechanismes. Zo werd de Nederlandse taal waardevoller bevonden nadat deze in verdrukking kwam door het Frans van de bezetters, wist Stadhouders Willem van Oranje middels een propagandacampagne Nederlanders met elkaar te verbinden door een beroep te doen op de toenemende angst en haat jegens de Spaanse onderdrukkers, en wordt zelfs de eeuwige strijd tegen het water als aanjagen van saamhorigheidsgevoelens gezien.

Nederland vormt een omstreden onderzoeksonderwerp binnen nationalismestudies. De tumultueuze geschiedenis is rijk aan gebeurtenissen die de these van modernisten zowel steunt als ontkracht. Enigszins onverwacht is dat hetzelfde mechanisme in zowel de moderne als vroegmoderne tijd van grote waarde is geweest. Wanneer we deze conclusie betrekken op het publiek discours blijkt dat dit onderzoek wellicht van geringe waarde is voor de maatschappelijke discussie omtrent de Nederlandse identiteit. Het bevestigt echter wel de waarnemingen van het SCP die in *“Denkend aan Nederland”* rapporteerden dat de Nederlandse identiteit wordt gekenmerkt door vrijheid. De Nederlandse identiteit maakte in het verleden de grootste ontwikkelingen door wanneer deze vrijheid bedreigd werd, een sentiment want de contemporaine Nederlanders nog steeds met elkaar verbindt.

Literatuurlijst

Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London 1983)

Bejczy, István. *Drie humanisten en een mythe. De betekenis van Erasmus, Aurelius en Geldenhouwer voor de Bataafse kwestie*, Tijdschrift voor Geschiedenis 109 (1996) 1, 467-484

Bell, David. *The Cult of the Nation in France: Inventing Nationalism, 1680-1800* (Cambridge Massachusetts, 2001) Charles Killinger, *The history of Italy* (Westport, 2002)

Brubaker, Rogers. *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (Cambridge Massachusetts 1999)

Drees, Marieke Meijer. *Patriottisme in de Nederlandse literatuur (ca. 1650-ca. 1750)* De Nieuwe Taalgids 88 (1995), 247-260

Duke, Alastair. *In Defence of the Common Fatherland. Patriotism and Liberty in the Low Countries, 1555-1576*, in: Robert Stein en Judith Pollmann (red.), *Networks, regions and nations: shaping identities in the Low Countries, 1300-1650* (Leiden 2010), 217-240

Frijhoff, Willem. *Nederlandse identiteit in historisch perspectief* (2019), geraadpleegd op 18-3-2022 via <https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/06/26/denkend-aan-nederland>

Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism* (Oxford 1983)

Gellner, Ernest. *Thought and Change* (London 1964)

Hastings, Adrian. *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism* (Cambridge 1999)

Hobsbawm, Eric. *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge 1992)

Hobsbawm, Eric and Terence Ranger. *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983)

Houten, Maaike van. *Elke partij scheidt haar eigen Nederlander* (27 januari 2017), Trouw, geraadpleegd op 24-1-2022 via <https://www.trouw.nl/nieuws/elke-partij-scheidt-haar-eigen-nederlander~beb8ef2f/>

Ihalainen, Pasi. *Protestant Nations Redefined. Changing Perceptions of National identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches, 1685-1772* (Leiden 2005)

Jensen, Lotte. *The Roots of Nationalism, Introduction*, in: Lotte Jensen (red.), *The Roots of Nationalism, National Identity Formation in Early Modern Europe 1600-1815* (Amsterdam 2016)

Jensen, Lotte. *Vieren van Vrede. Het ontstaan van de Nederlandse identiteit, 1648-1815* (Nijmegen 2016)

Jourdan, Annie. *Politieke en culturele transfers in een tijd van revolutie: Nederland 1795-1805*, Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden 124 (2009) 4, 559-579

- Killinger, Charles. *The history of Italy* (Westport, 2002)
- Kloek, Joost en Wijnand Mijnhardt. *1800: Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001)
- Kohn, Hans. *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background* (1944).
- Kossmann, Ernst. *The Dutch Case: A National or a Regional Culture?*, Transactions of the Royal historical Society 29 (1979), 155-168
- Malesevic, Sinisa. *Do National Identities Exist?*, Social Space Journal 7 (2017) 1, 1-20
- Nairn, Tom. *The Break-up of Britain: crisis and neo-nationalism* (Illinois, 2015)
- Neely, Sylvia. *A Concise History of the French Revolution* (Lanham 2007)
- NOS Nieuws, *Doden bij geweld tussen hindoes en moslims in India*, NOS (versie 11 juni 2022), geraadpleegd via <https://nos.nl/artikel/2432339-doden-bij-geweld-tussen-hindoes-en-moslims-in-india>
- NOS Nieuws, *Nationalisten houden mars door Oost-Jeruzalem, gewonden bij botsingen Westoever*, NOS (versie 29 mei 2022), geraadpleegd via <https://nos.nl/artikel/2430661-nationalisten-houden-mars-door-oost-jeruzalem-gewonden-bij-botsingen-westoever>
- Pollman, Judith. *No Man's Land. Reinventing Netherlandish Identities 1585-1621*, in: Robert Stein en Judith Pollmann (red.), *Networks, regions and nations: shaping identities in the Low Countries, 1300-1650* (Leiden 2010) 241-262
- Rietbergen, Peter. *Beeld en zelfbeeld. 'Nederlandse identiteit' in politieke structuur en politieke cultuur tijdens de Republiek*, Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden 107 (1992) 4, 635-656
- Rosendaal, Joost. *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795* (Nijmegen 2003)
- Rosendaal, Joost. *De Nederlandse revolutie, 1783-1799. Vrijheid, volk en vaderland* (Nijmegen 2005)
- Sas, Niek van. *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004)
- Schama, Simon. *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture In the Golden Age* (New York 1987)
- Schinkel, Willem. *Naar een Kritisch Nationalisme*, Sociale Vraagstukken (versie 19 april 2012), geraadpleegd via <https://www.socialevraagstukken.nl/naar-een-kritisch-nationalisme/>
- Seton-Watson, Hugh. *Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the politics of Nationalism* (Oxfordshire 1977)
- Smith, Anthony. *The Nation made real: Art and National Identity in Western Europe, 1600-1850* (Oxford 2013)

Sociaal en Cultureel Planbureau, *Denkend aan Nederland: Sociaal en Cultureel Rapport 2019*,
Publieksmagazine, geraadpleegd op 6-12-2021 via
<https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/06/26/denkend-aan-nederland>

Sociaal en Cultureel Planbureau, *Geschiedenis - Denkend aan Nederland: Sociaal en Cultureel
Rapport 2019*, Publieksmagazine, geraadpleegd op 6-12-2021 via
<https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/06/26/denkend-aan-nederland>

Stewart, Katherine. *Christian Nationalists Are Excited About What Comes Next*, The New York Times
(5 juli 2022)

Zeker Nederland, VVD verkiezingsprogramma 2017-2021, geraadpleegd op 7-12-2021 via
https://www.vvd.nl/verkiezingsprogramma_s/